

Per Nyström

Geijers avfall

Erik Gustaf Geijer från en målning av Karl Vilhelm Nordgren.

De stora gamla historikerna var lidelsefullt intresserade för sin samtids politik.

”Vad vi upplevat är ett oinskränkare egendomens välde än världen hittills har sett. Det är första gången som egendomen ställer sig främst i samhället, nämligen som blott privategendom. Kapitalistens bekvämliga vila efter väl förrättat jordiskt förvärv är icke mänsklighetens mål. Skulle ett sådant slags ny borgerlig adel – en aristokrati av vattenbi och drönare – vilja stadga sig, så är den i själva sin uppkomst förlorad. Nedanför borgaren i samhället är också ett folk – nämligen det så kallade folket – ett folk, vars arbete bereder skördarna och fuktar verkstäderna med sin svett. Slutligen kan livets räkning för ingen salderas, om han ej betalar med sin person; och även borgaren måste lära sig – vid straff att eljest med nesa fördrivas från det rum, på vilket samhällets utveckling ställt honom – att det är denna betalning som sist erfordras, att han ej är till för att mot lega bekvämligen låta sig administrera försvar och rättvisa utan att samhällets fördelar måste köpas med sann medborgerlig verksamhet.”

Dessa enligt den brukade terminologin ”marxistiska” ord fälldes icke av någon ung agitator utan av Erik Gustaf Geijer, den svenska borgerliga historieskrivningens fader. Det är klart att den borgerade räddhågan, som kanske är rikare företrädd bland lärdomens män än bland andra yrkesgrupper, tog avstånd – som det heter – från dylika läror och drog sig tillbaka från honom lika panikartat som råttor till sitt håll. När Geijer 1838 – för 100 år sedan – startade en tidskrift och började bedriva samhällskritik, när han började inte bara i historien utan även i sin samtid visa, vad som skedde i det som syntes ske, så kallades detta av dem, som med hjälp

av olika ideologier ville dölja verkligheten, för hans ”avfall”. Han svek alla dem som på lärostolar och i tidskrifter mot lega sysslade med att förgylla upp det bestående samhället, en drängtjänst som hur bra betald den än är alltid kommer att sätta sin prägel på karaktären.

Skrået – ty det höll ihop då som nu – svarade med att avbryta sitt umgänge med honom, han uteslöts ur koterierna och sällskapslivet, ja, något annat sätt att straffa står knappast denna kår till buds. De falska komplimangerna förbyttes i öppen kritik, den smilande inställsamheten i ovänlig korrekthet, den välberäknade beundran i på ryggen visat förakt, en visserligen för svaga naturer nog så pinsam förändring, för starkare – som Geijer – blott en stimulans till ökad aktivitet.

Det anförda citatet är sammanställt ur första föreläsningen om ”Vår tids inre samhällsförhållanden”. Det finns väl knappast någon annan svensk skrift från denna tid som så speglar den pågående stora samhällsomdaningen i det dåtida Europa. Den är på något sätt kaotisk. Gammalt upprivet och nytt instrött. Vissna fjolårslöv och ljushyllta skott av örter, som ingen vår i Uppsala tidigare sett.

Det är en idévärld, stadd i vardande liksom i Europa ett nytt samhällssystem var stadd i vardande. Det nya som tränger på belamras ännu av relikerna av en äldre föreställningsvärld och lyckas endast med möda skjuta sig upp ur denna. Det är som om föreläsaren själv stundom blev ängslig över det nya, över skärpan i sin iakttagelse och konsekvensen hos sin logik.

I denna föreläsning formuleras satser, som låter så här:

”I kriget fruktar det nya samhällssystemet sin yttre, i freden sin inre fiende; ty kapitalets alltmer befästade suveränitet över arbetaren kastar denne alltmer tillbaka ibland den fruktansvärt växande massan av proletärer.”

”Religion och moral, förordnade som dövände medel mot orättvisan, äro verkligen ett opiat, som kan medföra slummer.”

”Vi ha utgått från ett påstått idéernas, vi ha kommit till ett verkligt de materiella intressenas herravälde.”

Det är de första förebuden till vår egen och framtidens tankevärld. Dessa satser måste ha slagit ned som bomber i det dåtida Uppsala, i denna ängsligt formulerade miljö, som väl då som nu kallade sin räddhåga för ansvarskänsla, bland gestalter och ryggar, som genom flitigt bugande för överordnade blivit mjuka som vax; de måste ha åstadkommit ett bedövande brak i öron, som genom ständigt lyssnande efter vad som var lämpligt och passande att anse och säga, blivit hypersensibla; de måste ha skurit av nerverna på esteterna, som förlagt sin frihets-trängtan till den romantiska spekulationens hinsides värld. Föreläsningen hölls hösten 1844 i universitetet. Sedan har aldrig dylika satser fått upprepas från dess katedrar eller tankelinjerna fått fullföljas och systematiseras. Ty de var farliga för det bestående samhället. Då de ett halvt sekel senare hördes från Folkets hus, var de berövade vetenskapens hallstämpel; stämpel-drängarna vid universitetet, som gladeligen satte vetenskapsstämpeln på teologernas förkunnelser, vägrade här av omtanke om samhället.

Hösten 1844. Det var samtidigt som två unga män, som var inne på liknande tankegångar, Karl Marx och Friedrich Engels, råkadades i Paris. De tillhörde samma sociala miljö som Geijer. Engels hade liksom Geijer vuxit upp bland bruksägare, möjligen i en mera bigott och trång krets än denne. Liksom Geijer hade han helt ung haft tillfälle att se England, fabriksindustriens hemland. Alla hade de hamnat i lärdomsbyråkratins värld, alla stod de i sitt tänkande i slagskuggan av Hegel, och alla hade de läst Steins *Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs, ein Beytrag zur Zeitgeschichte*, vilken kom 1842 och efterträdde Strauss' *Leben Jesu* och Feuerbachs *Wesen des Christentums* som debattunderlag i kretsar, där vakna intelligenser umgicks.

Om de hade råkats, den mer än 60-åriga professorn – hittills sitt lands mest berömda kulturpersonlighet – och de ännu okända, obändiga 20-åringarna! Det är lockande att fantisera härom. Han vantrivdes i Uppsala. Det fanns ingen bland perukstockarna vid universitetet han ansåg det värt att samtala med. De förstod inte hans språk. ”Hela Uppsala universitet har länge lidit av sådant halvt, dovt, sömnigt tillstånd. Jag känner ej för dagens politik det förakt, som många av våra lärde affektera. Har man sett in däri, så lär man ej kunna dölja, att någonting passerar och tilldrager sig, som är värt uppmärksamhet och begrundande. All tanke framkallar tanke, och vad vi ha för ögonen är likväl inget annat än ett tankens arbete i massorna. Med all skum och dåm och väder, föregår här likväl något på djupet som både filosofen och regenten gjorde väl i att beakta.”

Med vem i Uppsala skulle han kunna utbyta tankar om dessa iakttagelser av det vaknande klassmedvetandet hos arbetarna? Han kände förakt för den svenska överklassen, för den förstockade ståndsriksdagen och dess politiker och i synnerhet för prästeståndet, som han tillhört vid riksdagarna. ”Vad skall jag numera respektera i dessa fyra stånd, som jag i min enfaldighet ideellt konstruerat och uppsatt, innan jag kände dem? Skall jag respektera en adel, som blivit Sveriges olycka sedan den varit dess ära? ett prästestånd, vars politiska bana är långt ifrån hedrande, och som kanske har i sin historia ett mindre antal utmärkta män att framvisa, än mången annan nations klerus?”

Förhållandenas trånghet i Sverige tryckte Geijer. Han uttalade sig ofta härom. Han längtade ut till Europa. Till Frankrike, dit Marx och Engels rest, kom han inte. Men han kom till Tyskland. Fredrika Bremer tjänade vid denna tid massor av pengar på sina böcker, som man ännu knappast begrep i Sverige men som gick ut i massupplagor i industriländerna, och hon satte den fattige professorn i stånd att resa till ett bad i Tyskland år 1846.

Ännu, när man läser brevet till henne, är det omöjligt att inte gripas av resfeber:

”I Hamburg stupade vi mitt in i våren. Allt stod i den herrligaste blomman. I träd och buskar och mellan blommorna var en konsert av näktergalar. Jag har blivit 63 år utan att ha hört näktergalen. Också smakade det något.”

Han fick under denna resa belägg för riktigheten i sin uppfattning av den pågående omgestaltningen av samhället.

”Jag har lärt mycket på denna resa. Jag har väl ej förgäves suttit på lur så länge där uppe i det gamla Uppsala och lyssnat på knäppningarna av tidens ur i min enslighet. På det hela taget har jag angående dess rörelser sett, hört och gissat rätt.”

Marx och Engels hade vänt Tyskland ryggen. De var fulla av spe och hån över de tyske lärdes metafysiska spekulationer. Fanns det någon oppositionell ungdom vid universiteten, så nöjde den sig med att angripa ortodoxi och menade att samhället skulle omgestaltas blott man reformerade religionen och tänkesätten. Det tjabblades religion vid lärosätena. ”De religiösa frågorna hänga som ett åskmoln över Tyskland. Ingen kan komma härin utan att känna denna atmosfär. Det kännes som om Tyskland skulle gå en revolution till mötes.” Detta var Geijers intryck. Två år senare kom urladdningen.

Geijer hade ännu 1838 varit optimistisk rörande medelklassens förmåga att lösa samhällsproblemen, men nu började han ana en katastrof. Han såg klart vart borgardömet skulle leda.

Med skriften Också ett ord över tidens religiösa fråga, publicerad år 1846 på tyska, gjorde han ett inlägg i den pågående debatten i Tyskland. I den heter det:

”Det är ju i julirevolutionen (1830) som det nya borgardörets makt utvecklats sig och – ej utan strid med det i rörelse satta folket – slutligen kommit till stadga. Därmed har det också skilt sig från folket, med vilket det från början hade gemensam sak. Det tog med sig ur restaurationstiden en census som politiskt skiljemärke. Den nya medelklassens egenhet består

däri, att den uppåt synes obestämd, så att den alltmer förmår i sig upptaga de högre klassernas intressen, under det denna gräns nedåt bestämmer sig allt skarpare och blir uteslutande gentemot massan av folket.”

Bourgeoisin höll på att bli en kast. En klass, som socialt och politiskt avgränsade sig nedåt.

Till denna uppfattning hade Marx och Engels ungefär samtidigt kommit. Men Geijer förmådde inte dra de politiska konsekvenser ur denna analys som de båda unga männen gjorde. Liksom villrådig stod han på gränsen mellan nytt och gammalt. Han hörde en gång Meyerbeers Hugenotterna, som framfördes på Operan i Stockholm, och om den skrev han:

”ödsligheten av min tid, som stundom överfaller mig, stirrade på mig liksom ur håliga, slocknade ögon i denna musik, som plågade sig att intressera. – Detta är inte uttryck av hopplöshet. Men vem kan neka, att med nedbrytandet av de gamla skrankor, varmed vana, hävd och sed och därpå grundade lagar på tusen olika sätt inspaltat och inbåsat mänskligheten, den till en stor del förlorat sin hemkänsla och nu löper vill på allmänningen. Lämnar sig nu konsten åt denna riktning, så uppstår, under ett oupphörligt jäktande efter forcerade effekter, en åskådlig framställning av detta ödsliga hemlösa, som förbjuder en att tro att konstnären njuter under sitt arbete ett enda ögonblicks stilla lycka.”

Men den gamle lärde från Uppsala var förmodligen den ende i Sverige, som skulle ha förstått det språk, som de båda ungdomarna talade. Med sitt aldrig slocknande intresse för det nya, som rörde sig i tiden, skulle han – om han råkat dem – blivit ha lyssnat till deras stormande utläggningar och han skulle fördomsfritt ha beundrat lärdomen och skarpsinnet. Han skulle haft mycket mer gemensamt med dem, mycket lättare att argumentera med dem än med de blinda och förtorkade kollegerna i Uppsala.

Det ligger något symboliskt däri att Geijer aldrig kom längre än till Tyskland. Han nådde inte heller utöver de tyska hemmarevolutionärernas problemställning. Liksom dessa menade han, att revolutionen skulle bli av sedlig karaktär: den skulle rensa bort ortodoxin och dogmerna, vanföreställningarna och låta de nya tankarna blåsa in; därmed skulle också samhället förnyas. Redan detta var en farlig lära att förkunna i en tid, då prästerna ännu utövade kontrollen över tankelivet och Metternichs makt inte var slut. Men Marx och Engels hade nu gått vidare. I sin skrift *Die deutsche Ideologie* hade de 1846 haft sin slutuppgörelse med de tyska universitetsrevolutionärernas läror.

För dem stod det nu klart, att endast det organiserade proletariatet skulle kunna rädda mänskligheten ”från att löpa vill på allmänningen”.

Det var en slutsats aldrig Geijer nådde fram till. Men hur livligt levde inte hans ingenium med i tidens motsatsspel! Hur öppet företrädde han inte demokratin i en tid, då alla ville knyta den till penningpåsen och altaret! Och hur har inte de borgerliga historikernas tankevärld stelnat till och förtorkats sedan den store föregångarens tid! Kan man inte tala om en oavbruten degeneration och ständigt förfall? Allt farligt och revolutionärt hos Geijer har de därtill sökt smussla bort.

Ur *Socialdemokraten* 19/2 1938.

Lästips

Se även Per Meurling, [Geijer och Marx – Studier i Erik Gustaf Geijers sociala filosofi](#).